

<http://dx.doi.org/10.16926/zh.2019.18.03>

Marzena GONERA

<https://orcid.org/0000-0003-0657-3910>

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

Aktywność parlamentarna i oratorska Adama Kazimierza Czartoryskiego na sejmie 1782 roku

Streszczenie

Celem artykułu była prezentacja działalności parlamentarnej ks. Adama Kazimierza Czartoryskiego podczas sejmiku 1782 r. Rozważania były skupione na udzieleniu odpowiedzi na następujące pytania: Czy ks. Czartoryski był skutecznym politykiem?, Jakie poglądy generalnie ziem podolskich wyznawał w najważniejszych sprawach poruszanych w czasie sesji sejmowych? Jak na jego mowy reagowało audytorium? Różnic istotną kwestią był sposób argumentacji, dlatego autorka wskazała najważniejsze cechy książęcego oratorstwa.

Głównymi źródłami są: diariusz sejmiku 1782, zbiory mów, prasa i pamiętniki. Co więcej autorka zastosowała metodę analizy historycznej.

Słowa kluczowe: działalność polityczna, opozycja magnacka, biskup Kajetan Sołtyk, Rada Nieustająca, oratorstwo.

Działalność parlamentarna posłów i senatorów Rzeczypospolitej po I rozbiore odbywała się w specyficznych warunkach. Realizację rodzącej się powoli i opornie myśli reformatorskiej (np. w postaci Kodeksu Zamoyskiego odrzuconego na sejmiku 1780 r.¹) ograniczało skrepowanie sejmiku przez ambasadora rosyjskiego Ottona Magnusa Stackelberga oraz przez Radę Nieustającą (utworzoną w latach 1773–1775), a także konieczność uzyskania nad Nową zgody na przeprowadzenie nawet drobnych zmian ustrojowych. W związku z tym plany stron-

¹ Łukasz KURDYBACHA, *Dzieje Kodeksu Andrzeja Zamoyskiego*, [b.m.w.] 1951, s. 136; Andrzej STROJNOWSKI, *Przyczyny odrzucenia Kodeksu Zamoyskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 36/1–2: 1984, s. 187–198.

nictwa regalistycznego w stosunku do kolejnego „wolnego”² i pracującego bez asysty wojsk rosyjskich zgromadzenia parlamentarnego 1782 r. były skromne. Dotyczyły bieżących spraw gospodarczych, tj. wynagrodzeń dla deputatów trybunału oraz zdobycia dostawców soli i funduszy na jej przywóz (Rzeczpospolita utraciła do niej dostęp po I rozbiorze, gdyż Wieliczka znalazła się w zaborze austriackim). Zamierzano zająć się także uregulowaniem kwestii granicznych³ i rozwiązaniem spraw monetarnych, tzn. przekazaniem zwierzchnictwa nad mennicą Komisji Skarbowej. Liczono na zwiększenie liczby senatorów z Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴. Zadaniem sejmujących była również weryfikacja działalności Rady Nieustającej i jej departamentów oraz udzielenie im absolutorium⁵. Do tego zaś nie chciała dopuścić wewnętrznie zróżnicowana⁶ opozycja magnacka, (mimo, iż jej przedstawiciele – Celestyn Czaplic, Adam Kazimierz Czartoryski, Stanisław Lubomirski, Józef Mierzejewski, Ignacy Potocki, Kazimierz Nestor Sapieha – weszli w 1778 r. w skład magistratury)⁷, zrećnie wykorzystu-

² Z powodu sprzeciwu Rosji nie ziściły się królewskie plany zwołania sejmu skonfederowanego, co miało osłabić działanie opozycji. Dlatego też regaliści zaniechali działań reformatorskich. Vide: A. STROYNOWSKI, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej: studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005, s. 158.

³ Vide: Marzena GONERA, *Działalność parlamentarna Adama Kazimierza Czartoryskiego*, Praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Andrzeja STROYNOWSKIEGO, Maszynopis znajduje się w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, s. 98.

⁴ O składzie senatu: Stanisław KUTRZEBA, *Skład sejmu polskiego 1493–1793*, „PH”, t. 2: 1906, z. 1, s. 72–73; Tomasz SCHRAMM, *Senat I Rzeczypospolitej – geneza, skład i kompetencje*, [in:] *Senat w tradycji i praktyce ustrojowej I Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013.

⁵ Sesja XI – 12 X 1782 r., [in:] *Dziennik sejmowy ordynaryjny warszawskiego sześciomiesięcznego roku pańskiego MDCCCLXXXII w Warszawie w Drukarni Jego Królewskiej Mości*, Warszawa 1782 [dalej: *Dziennik sejmowy*]; Witold FILIPCAK, *Uwagi o funkcjonowaniu „wolnych” sejmów okresu Rady Nieustającej 1778–1786*, [in:] *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. Jerzy BARDACH, przy współudziale Wandy STUDNIK, Warszawa 1995, s. 17–26.

⁶ A. STROYNOWSKI, *Pierwszy wolny sejm stanisławowski 1778 (główne problemy obrad)*, „AUL.FH”, t. 37: 1990, s. 46–47. Opozycja magnacka dzieliła się na dwa odłamy: tj. Nowa Familia czyli przedstawiciele rodziny Czartoryskich i skoligaconych z nimi przez małżeństwa córek przewodniczącego ugrupowania S. Lubomirskiego z braćmi Potockimi: Ignacym i Stanisławem Kostką oraz Sewerynem Rzewuskim. Drugie skrzydło opozycyjnego stronnictwa to grupa hetmańska pod wodzą Franciszka Ksawerego Branickiego. Vide: Władysław KONOPCZYŃSKI, *Branicki Franciszek Ksawery*, [in:] *PSB*, t. 2, Kraków 1936, s. 398–401; Jerzy MICHAŁSKI, *Lubomirski Stanisław*, [in:] *PSB*, t. 18, Wrocław 1973, s. 53–56; idem, *Początki opozycyjnej działalności Franciszka Ksawerego Branickiego*, „KH”, R. 113/2: 2006, s. 75–131; Zofia ZIELŃSKA, *Potocki Roman Ignacy*, [in:] *PSB*, t. 28, Wrocław 1984–1985, s. 1–17; eadem, *Rzewuski Seweryn*, [in:] *PSB*, t. 34, Wrocław 1992–1993, s. 138–152; Barbara GROCHULSKA, *Potocki Stanisław Kostka*, [in:] *PSB*, t. 28, Wrocław 1984–1985, s. 158–170; W. FILIPCAK, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000, s. 38; A. STROYNOWSKI, *Hetmani koronni na sejmach stanisławowskich*, [in:] idem, *Wieczory sejmowe. Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa 2013, s. 172–173.

⁷ Stanisław August PONIATOWSKI, *Pamiętniki Stanisława Augusta Poniatowskiego. Antologia*, oprac. Anna GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Warszawa 2013, s. 510; W. KONOPCZYŃSKI, *Geneza*

jąc w tym celu sprawę uwięzionego przez kapitułę krakowską niezrównoważonego psychicznie biskupa krakowskiego Kajetana Sołtyka i brak interwencji w obronie hierarchy Departamentu Wojskowego i króla. Podkreślano, iż postępowanie dworu jest działaniem celowym, korzystnym dla monarchy, gdyż funkcję koadiutora byłego więźnia Kaługi pełnił brat Stanisława Augusta – biskup płocki Michał Poniatowski⁸.

Mimo znacznego postępu badań naukowych dotyczących parlamentaryzmu okresu Rady Nieustającej, sejm 1782 r. nie doczekał się (podobnie jak większość zgromadzeń⁹ z tego okresu) odrębnej monografii. Nie omówiono również dzia-

i ustanowienie Rady Nieustającej, Kraków 1917; idem, *Pierwszy rozbiór Polski*, Kraków 2010; Ryszard ŁASZEWSKI, *Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*, Poznań 1973; Emanuel ROSTWOROWSKI, *Mierzejewski Józef Wojciech*, [in:] PSB, t. 21, Wrocław 1976, s. 12–15; Zdzisław JANECEK, *Ignacy Potocki. Marszałek wielki litewski (1750–1809)*, Katowice 1992, s. 41; Łukasz KĄDZIELA, *Sapieha Kazimierz Nestor*, [in:] PSB, t. 35, Warszawa 1994, s. 52–65; Katarzyna BUCHOLC-SROGOSZ, *Departament Wojskowy Rady Nieustającej w latach 1775–1789 i 1793–1794*, Poznań 2007, s. 19–20; eadem, *Poszerzenie kompetencji Rady Nieustającej na sejmie 1776*, „Teki Sejmowe”, nr 2: 2011, s. 71–85; eadem, *Polityczne aspekty sejmowej kontroli Rady Nieustającej – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Nauk Historycznych”, t. 11/2: 2012, s. 86–87; A. STROYNOWSKI, *Patriotyczne wystąpienia opozycji na sejmie 1778 roku*, „AUL.FH”, t. 19: 1984, s. 173; idem, *Rola elity w życiu parlamentarnym epoki stanisławowskiej*, „AUL.FH”, t. 22: 1985, s. 50; idem, *Ignacy Potocki – marszałek Rady Nieustającej (1778–1780)*, [in:] idem, *Wieczory sejmowe*, s. 191.

⁸ Papiery dotyczące sprawy uwięzienia przez kapitułę krakowską biskupa K. Sołtyka w 1782 r., Archiwum Morstinów, rkps. 25 533 196; Jędrzej KITOWICZ, *Pamiętniki, czyli Historia polska*, oprac. i wstępem poprzedziła Przemysława MATUSZEWSKA, komentarz Zofii LEWINOŃNY, Warszawa 2009, s. 360–363; Michał ZALESKI, *Pamiętniki Michała Zaleskiego, senatora, wojewody Wielkiego Księstwa Litewskiego i posła na Sejm Czteroletni*, Poznań 1849, s. 150; Kazimierz RUDNICKI, *Biskup Kajetan Sołtyk (1715–1788)*, Kraków 1906, s. 238; Michał Marian GRZYBOWSKI, *Pochodzenie, młodość i początki kariery Michała Jerzego Poniatowskiego*, „Studia Płockie”, t. 2: 1974, s. 233–240; A. STROYNOWSKI, *Sejmowa opozycja antykrólewska w czasach rządów Rady Nieustającej (Kryteria klasyfikacji)*, „AUL.FH”, t. 18: 1984, s. 25; Maria CZEPE, *Sołtyk Kajetan*, [in:] PSB, t. 40, Warszawa–Kraków 2001, s. 401; eadem, *Józef Śmiałowski, Sołtyk Maciej Kajetan*, [in:] PSB, t. 40, s. 404–406; M. CZEPE, *Kanonik pułkownikiem czyli ksiądz rotmistrz. Ksiądz Maciej Kajetan Sołtyk*, „Napis”, z. 8: 2002, s. 80–81; Ewa ZIELIŃSKA, *Otto Magnus Stackelberg wobec planów skonfederowania sejmu. Przyczynek do polityki rosyjskiej przed Sejmem Wielkim*, „KH”, t. 106/3: 2004, s. 89; Ewa M. ZIÓLEK, *Biskupi senatorowie wobec reform Sejmu Czteroletniego*, Lublin 2008, s. 60–61; Richard BUTTERWICK, *Polska rewolucja a Kościół Katolicki (1788–1792)*, tłum. Marek UGNIĘWSKI, Warszawa 2010, s. 220–221; Paweł ZAJĄC, *Giovanni Andrea Archetti i Stanisław August Poniatowski. Obraz króla i relacji w depeszach nuncjusza do sekretariatu stanu stolicy apostolskiej*, „KH”, t. 118/2: 2016, s. 300–303; Barbara WOLSKA, *O mentekaptacji księcia biskupa Sołtyka*, www.wilanow-palac.pl [data dostępu: 14.02.2019]. Jak pisała Zofia Zielińska „biskupstwo krakowskie było ważne dla Poniatowskiego ze względów politycznych. Administrację kościelną powierzył natomiast swoim współpracownikom” – vide: Z. ZIELIŃSKA, *Poniatowski Michał Jerzy*, [in:] PSB, t. 27, Wrocław 1982–1983, s. 468.

⁹ Dysponujemy dwiema monografiami sejmów okresu Rady Nieustającej – W. FILIPCZAK, *Sejm*, oraz Adam DANILCZYK, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010. Na ten

łałości ks. A.K. Czartoryskiego podczas tego zjazdu parlamentarnego. Niewielkie wzmianki na ten temat możemy znaleźć w pracach i artykułach naukowych autorstwa: Henryka Schmitta¹⁰, Kajetana Rudnickiego¹¹, Adama Michała. Skalkowskiego¹², Bronisława Dembińskiego¹³, Andrzeja Stroynowskiego¹⁴, Witolda Filipczaka¹⁵, Richarda Butterwicka¹⁶, Marii Czeppe¹⁷ oraz Ewy Zielińskiej¹⁸, to też celem mojego artykułu było uzupełnienie tej wyraźnej luki badawczej, dzięki czemu jeszcze pełniej zostaną ukazane działania opozycji magnackiej. Dodatkowo rozważania poszerzono o książęce oratorstwo i erystykę.

Głównymi źródłami, na podstawie których opracowałam temat były: diariusz zgromadzenia parlamentarnego 1782 r.¹⁹, mowy sejmowe wydane drukiem²⁰, protokoły głosowań²¹, relacje z obrad sejmowych opublikowane na łamach „Gazety Warszawskiej”²², gazetki pisane²³ oraz pamiętniki²⁴ obrazujące zakulisowe rozgrywki i przedsejmowe przygotowania.

problem wskazywali również K. BUCHOLC-SROGOSZ, *Stan badań nad parlamentaryzmem polskim doby rządów Rady Nieustającej. Potrzeba podjęcia szerszych badań nad funkcjonowaniem stronnictwa królewskiego*, „Teki Sejmowe”, t. 1: 2010, s. 93–106; eadem, *Senat stanisławowski w historiografii polskiej*, Częstochowa 2015, s. 97–98 oraz Michał GŁUSZAK, *Rada Nieustająca – badawcze osiągnięcia i perspektywy*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. 19: 2016, s. 131; R. BUTTERWICK, *Jak pisać o dziejach sejmów Rady Nieustającej? W związku z książką Adama Danilczyka o sejmie 1786 roku*, „KH”, t. 119/3: 2012, s. 567–569.

¹⁰ Henryk SCHMITT, *Dzieje Polski XVIII i XIX wieku osnowane na przeważanie nie wydanych dotąd źródeł*, t. II, Kraków 1867.

¹¹ K. RUDNICKI, op. cit.

¹² Adam M. SKALKOWSKI, *O cześć polskiego imienia*, Lwów 1908.

¹³ Bronisław DEMBIŃSKI, *Książę Adam Czartoryski, generał ziem podolskich i jego działalność polityczna w latach 1780–1782*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, t. 37/6: 1932, s. 33–39.

¹⁴ A. STROYNOWSKI, op. cit., idem, *Znaczenie alternaty sejmów dla Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Przegląd Nauk Historycznych”, t. 17/1: 2018, s. 121–142.

¹⁵ W. FILIPCZAK, *Stanisław August i Elżbieta Sapieżyna. Spór wokół losów sejmu 1782*, [in:] *Władza i polityka w czasach nowożytnych*, red. Zbigniew ANUSIK, Łódź 2011, s. 53–72; idem, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012.

¹⁶ R. BUTTERWICK, *Polska Rewolucja*, s. 220–221.

¹⁷ Maria CZEPPE, *Sołtyk Kajetan*, s. 386–406.

¹⁸ E. ZIELIŃSKA, op. cit., s. 73–87.

¹⁹ *Diariusz sejmu*.

²⁰ *Zbiór mów różnych w czasie sześcioniedzielnego sejmu roku 1782 mianych* [dalej: *Zbiór mów*], Wilno 1782.

²¹ Tabele głosowań w izbie poselskiej 1782, AGAD, Zbiór Popielów, rkps 108, k. 29–88.

²² „GW”, nr 76 z 25 IX 1782 r. – nr 90 z 9 XI 1782 r.

²³ Gazetka pisana z Warszawy 7 X 1782, BK PAN, rkps 01577; Teodor OSTROWSKI, *Poufne wieści z oświeconej Warszawy. Gazetki pisane z 1782*, wyd. Roman KALETA, Wrocław 1972.

²⁴ Johann BERNOULLI, *Podróż po Polsce (1778)*, [in:] *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. i wstępem poprzedził Wacław ZAWADZKI, t. I, Łódź 1965; Franciszek KARPIŃSKI, *Historia mojego wieku i ludzi z którymi żyłem*, oprac. Roman SOBOL, Warszawa 1987; J. KITO-WICZ, op. cit.; Julian Ursyn NIEMCEWICZ, *Pamiętniki czasów moich*, oprac. i wstępem poprzedził Jan DIHM, Warszawa 1957; S.A. PONIATOWSKI, op. cit.; M. ZALESKI, op. cit.

Przebieg obrad sejmowych

Sejm 1782 r. należał do istotnych momentów w karierze politycznej ks. A.K. Czartoryskiego. Nie przyniósł wprawdzie znacznego przełomu politycznego, ale był wielkim powrotem generała ziem podolskich na salę sejmową po dwunastoletniej absencji spowodowanej pobytem za granicą oraz sprawami rodzinnymi, bądź nieuzyskaniem mandatu. Książę był już wówczas doświadczonym parlamentarzystą, miał bowiem za sobą posłowanie podczas czterech zebrań parlamentarnych okresu saskiego (1758, 1760, 1761 i 1762), marszałkowsko sejm konwokacyjny 1764 r., udział w zjeździe elekcyjnym w roli marszałka starej laski i poselstwo na sejmie koronacyjnym tego roku. Brał także udział w „sejmie Czaplica” (1766 r.), dwa lata później i niemal milcząco (zabrał głos tylko jeden raz, prosząc o pozwolenie na wyjazd ze stolicy z powodu ważnych spraw rodzinnych, powodowany interesami rodowymi, a przynaglany przez ojca ks. Augusta Czartoryskiego i stryja Fryderyka Michała²⁵) oraz uczestniczył w pracach delegacji 1767–1768. Interesował się przebiegiem sejmików przedsejmowych przed sejmem 1776 r. w województwie małopolskim. Sam nie wszedł na salę sejmową, gdyż nie podpisał aktu konfederacji przedsejmowej. Zasiadał również w latach 1778–1780 w Departamencie Wojskowym Rady Nieustającej. W 1781 r. pełnił funkcję marszałka trybunału litewskiego²⁶. Spełniał się wówczas jako pedagog, komendant Korpusu Kadetów, redaktor „Monitora” i współpracownik „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”, teatrolog i tłumacz francuskich sztuk oraz poeta i dramatopisarz (niezbyt udanych warsztatowo utworów). Działal także w Komisji Edukacji Narodowej i Towarzystwie Ksiąg Elementarnych²⁷.

²⁵ W. KONOPCZYŃSKI, *Czartoryski Michał Fryderyk*, [in:] *Czartoryscy: trzydzieści sześć życiorysów*, Kraków 1938, s. 72; Helena WANICZKÓWNA, *Czartoryski Adam Kazimierz*, [in:] *PSB*, t. 4, Kraków 1938, s. 251; Tadeusz FRĄCZYK, *Adam Kazimierz Czartoryski. Biografia literacka na tle przemian ideowych polskiego Oświecenia*, Kraków 2012, s. 266; M. GONERA, op. cit., s. 92.

²⁶ Diariusz sądowy Tryb. Główny W.X.Lit, KAD. VII, t. II, AGAD, Zbiór Branickich w Suchoj, rkps 58/74; Ludwik DĘBICKI, *Puławy (1762–1830): monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego*, t. I: *Czasy przedrozbiorowe*, Lublin 1887 s. 46–51; J. MICHAŁSKI, *Sarmatyzm i europeizacja Polski w XVIII wieku*, [in:] idem, *Studia Historyczne w XVIII i XIX wieku*, t. II: *Ideologia, nauka, historiografia*, Warszawa 2007, s. 25; T. FRĄCZYK, op. cit., s. 336.

²⁷ S.A. PONIATOWSKI, op. cit., s. 459; H. WANICZKÓWNA, op. cit., s. 250–251; Kamila MROZOWSKA, *Szkoła Rycerska Stanisława Augusta Poniatowskiego (1765–1794)*, Wrocław 1961; eadem, *Komisja Edukacji Narodowej (1773–1794)*, Warszawa–Kraków 1973; Julian PLATT, *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne (1770–1777). Zarys monografii pierwszego polskiego czasopisma literackiego*, Gdańsk 1986; Elżbieta ALEKSANDROWSKA, *W kręgu poezji zabawowej pałacu Błękitnego. Nieznane wiersze Adama Kazimierza Czartoryskiego, Kaspra Rogalińskiego i Józefa Bielawskiego*, „Pamiętnik Literacki”, t. 77/1: 1986, s. 218–226; eadem, *Na tropie autorstwa króla w „Monitorze”*, „Pamiętnik Literacki”, t. 82/2: 1991, s. 184; Z. JANECZEK, op. cit., s. 35; Zofia WOŁOSZYŃSKA, *Adam Kazimierz Czartoryski*, [in:] *Pisarze polskiego Oświecenia*, t. I, red. Teresa KOSTKIEWICZOWA i Zbigniew GOŁIŃSKI, Warszawa 1992, s. 399–411; Wojciech STANEK, *Konfederacja sejmowa z roku 1776 jako narzędzie zamachu stanu*, „Acta Universitatis

W 1782 r. starania generała ziem podolskich o mandat poselski zostały uwieńczone sukcesem i wszedł on do sali sejmowej jako reprezentant województwa wileńskiego²⁸.

Obrady sejmowe zainaugurowano mszą świętą w katedrze Św. Jana 30 września 1782 r. Po zakończonym nabożeństwie senatorowie udali się do senatu, zaś posłowie zasiedli w izbie poselskiej, gdzie prace rozpoczął uroczystą mową marszałek starej laski Antoni Małachowski. W swoim wystąpieniu podziękował sejmującym za okazane mu dwa lata temu zaufanie i powierzenie laski marszałkowskiej. Powołując się na autorytet przodków, nawoływał do zgody, jedności, poszanowania wolności szlacheckiej i przestrzegania porządku sejmowania. Kurtuazyjnie zwrócił się również do króla, życząc mu szczęśliwego panowania. Na zakończenie przemowy zainaugurował rugi poselskie. W tym dniu dokonano również elekcji marszałka. Kierownictwo pracami izby poselskiej jednogłośnie powierzono umiarkowanemu politykowi, a zarazem regaliście – posłowi drohiczkiemu Kazimierzowi Krasieńskiemu²⁹. Następnego dnia wyznaczył on członków deputacji konstytucyjnej. Doceniono wiedzę prawniczą ks. Czartoryskiego, gdyż znalazł się w jej składzie³⁰.

Przestrzeganie porządku sejmowego było także tematem pierwszej mowy Adama Kazimierza wygłoszonej tego dnia w trakcie weryfikacji legalności mandatów poselskich. Książę zwrócił się do Antoniego Światopełka Czetwertyńskiego z prośbą o spokój i rezygnację z domagania się o kolejne (trzecie) zabranie głosu. Swoją opinię argumentował tym, iż czas na merytoryczne dyskusje przy-

Lodziensis. Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, t. 259: 1993, s. 128; W. FILIPCZAK, *Sejm*, s. 159, 164; A. STROYNOWSKI, *Opozycja*, s. 161; K. BUCHOLC-SROGOSZ, *Departament Wojskowy*, s. 19; Robert SAWICKI, *Dzieje Szkoły Rycerskiej – Korpusu Kadetów w latach 1765–1794*, Warszawa 2015, s. 5; Waldemar BEDNARUK, *Narodziny Szkoły Rycerskiej*, [in:] *Szkoła Rycerska Kadetów Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej*, red. idem, K. JASZCZUK, Lublin 2016, s. 32; M. GONERA, op. cit., s. 73–74.

²⁸ *Diariusz sejmu*, s. 3; „GW” nr 68 z 24 VIII 1782; F. KARPIŃSKI, op. cit., 115; W. FILIPCZAK, *Stanisław August i Elżbieta Sapieżyńska*, s. 61; M. GONERA, op. cit., s. 98. W „GW” podano, iż ks. A.K. Czartoryski przybył do stolicy na obrady sejmowe pod koniec września – vide: „GW”, nr 77 z 25 IX 1782. W jednej z gazetek pisanych zanotowano, iż Czartoryscy przed sejmem prowadzili „dom otwarty”. W ten sposób zdobywano zwolenników. Była to częsta praktyka w ferworze walki przedsejmowej oraz w trakcie obrad sejmowych. Vide: Gazetka pisana z Warszawy 7 X 1782, BK PAN, rkps 01577, nlb; M. GONERA *Życie codzienne posła w epoce stanisławowskiej*, [in:] *Miedzy prawdą a wątpliwością. W poszukiwaniu obrazu przeszłości*, red. Robert MAJZNER i Łukasz CHOLEWIŃSKI, Częstochowa 2014, s. 125–138.

²⁹ Sesja I 30 IX 1782 w izbie poselskiej, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 4–5; *Mowa Jaśnie Wielmożnego Antoniego Małachowskiego, sekretarza Wielkiego Koronnego przy podniesieniu laski marszałkowskiej miana 30 września 1782*, [in:] *Zbiór mów*, nlb; „GW”, nr 79 z 2 X 1782; Hanna DYMNIKA-WOŁOZYŃSKA, *Małachowski Antoni*, [in:] PSB, t. 19, Wrocław 1974, s. 388–389; Piotr OLSZEWSKI, *Kanclerz Jacek Nałęcz Małachowski (1737–1821)*, Warszawa 2013, s. 34.

³⁰ Sesja II 2 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 17. Pełny skład deputacji konstytucyjnej – vide: M. GONERA, *Działalność*, s. 89. Postępowanie A. Czetwertyńskiego było legalne w tym sensie, iż poseł pragnący zabrać głos każdorazowo musiał poprosić marszałka sejmowego o pozwolenie.

padał w czasie procesu legislacyjnego, tj. po pierwszym rozłączeniu się izb. Tego samego zdania byli: poseł inflancki Stanisław Rembieliński oraz poseł podolski Antoni Polikarp Złotnicki. Apel odniósł zamierzony skutek, gdyż posłowie bez przeszkód (po sprawdzeniu legalności mandatów poselskich) przeszli do senatu³¹.

Kolejne sesje sejmowe zostały zdominowane przez wypełnianie formalności związanych ze zgłaszaniem kandydatów do Rady Nieustającej, weryfikacją ich uprawnień oraz głosowaniami. Pojawiła się wówczas okazja do kolejnego zakłócenia prac parlamentarnych. Podczas posiedzenia 3 października starania się posła dobrzyńskiego Jana Ośmiałowskiego o urząd konsyliarza magistratury, zakwestionował poseł starodubowski Jan Horain, podnosząc, iż kandydat nie posiadał dóbr ziemskich na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego (co było warunkiem możliwości ubiegania się o niego³²), z którego aplikował o członkostwo w Radzie Nieustającej. Nie podjęto wówczas dyskusji na ten temat. gdyż kanclerz wielki koronny, biskup poznański Antoni Okęcki oraz kanclerz wielki litewski Aleksander Michał Sapieha, wyznaczyli senatorski skład deputacji do badania działalności magistratur tzn. Rady Nieustającej, Departamentu Wojskowego, Komisji Edukacji Narodowej oraz Komisji Skarbowych (Koronnej i Litewskiej). Problem powrócił na sesji następnego dnia. W tej sprawie pojednawcze stanowisko zajął ks. A.K. Czartoryski. Podziękował zainteresowanemu za dobrowolną rezygnację z ubiegania się o funkcję urzędniczą, jednocześnie zapraszając go do współpracy dla dobra prowincji Litewskiej i Rzeczypospolitej. Tematu nie kontynuowano³³.

Następne posiedzenia parlamentu upłynęły na egzaminowaniu wspomnianych wyżej ciał kolegialnych. Była to świetna sposobność do wygłaszania mów. Generał ziem podolskich nie brał w nich czynnego udziału. W dniu 12 października złożył przysięgę jako nowy sędzia sejmowy³⁴.

Czartoryski jako komendant Korpusu Kadetów reprezentował w sali sejmowej interesy kierowanej przez siebie placówki. Okazja ku temu nadarzyła się na sesji 17 października, podczas weryfikacji działalności Komisji Edukacji Narodowej³⁵. Zwrócił wówczas uwagę na konieczność monitorowania kariery jej absolwentów i umożliwienie im rozwoju poprzez służbę w kawalerii narodowej. Apelowal o obsadzenie trzeciej części miejsc w formacji przez młodzieńców

³¹ Sesja II 1 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 13-14.

³² Johann BERNOULLI, op. cit., s. 270; Aleksander CZAJA, *Między tronem, buławą, a dworem petersburskim. Z dziejów Rady Nieustającej 1786–1789*, Warszawa 1988, s. 53–54.

³³ Sesja III 3 X 1782 w senacie, *Diariusz sejmu*, s. 20; „GW” nr 80 z 5 X 1782; M. ZALESKI, op. cit., s. 150; W. SZCZYGIELSKI, *Ośmiałowski Jan*, [in:] *PSB*, t. 24, Wrocław–Warszawa 1979, s. 618; Z. ZIELIŃSKA, *Sapieha Michał Aleksander*, [in:] *PSB*, t. 34, Wrocław 1992–1993, s. 565–569; M. GONERA, *Działalność*, s. 99–100.

³⁴ Sesja IX 12 X 1782, *Diariusz sejmu*, s. 39. O obowiązkach sędziów sejmowych – vide: M. GONERA, op. cit., s. 100. Tam też podstawowa literatura.

³⁵ Działalność KEN była oceniana przez parlamentarzystów na ogół pozytywnie. Vide: Sesja XVI, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 117.

opuszczających mury szkoły. Podobną koncepcję przedstawił także poseł słonimski Michał Szweykowski. Ich perswazje nie odniosły zamierzonego skutku podczas omawianego zjazdu parlamentarnego. Poseł wileński musiał czekać na odpowiednie regulacje do Sejmu Wielkiego³⁶.

Następne wystąpienie generała ziem podolskich sekretarz sejmowy Pius Kiściński odnotował dwa dni później. Tematem jego wypowiedzi było miejsce obrad następnego sejmiku. Kwestię tę podjęli posłowie: słonimski M. Szweykowski oraz brzeskolitewski Stanisław Ursyn Niemcewicz. Książę Czartoryski reprezentując interesy województwa wileńskiego, podobnie jak jego przedmówcy proponował, by kolejny sejm odbywał się w Grodnie. Na dowód słuszności swoich słów powoływał się na zapisy konstytucji Unii Lubelskiej, według której zgodnie z zasadą alternaty miejsca i laski, co trzeci sejm winien pracować na Litwie pod przewodnictwem marszałka z Wielkiego Księstwa Litewskiego (częściowo kwestię tę rozwiązano na sejmie 1778 r., kiedy to marszałkiem sejmowym został poseł wileński Ludwik Tyszkiewicz). Książę postulował także powołanie do życia Szkoły Rycerskiej na Litwie. Nie omówiono jednak tych zagadnień, gdyż naglącą sprawą była kontrola działalności Komisji Skarbowej³⁷.

Istotnym problemem podczas omawianego sejmiku okazało się zakwitowanie działalności Rady Nieustającej i Departamentu Wojskowego. Papierkiem lakmusem przeciwko magistraturom była, jak napisano wyżej, sprawa pogwałcenia prawa kardynalnego *neminem captivabimus nisi iure victum* względem bp K. Sołtyka przez Departament Wojskowy na zlecenie kapituły krakowskiej. W gorących, długotrwałych debatach na ten temat najbardziej aktywnymi byli opozycjoniści. W dniu 23 października włączył się w nie także ks. Czartoryski. Poseł wileński przedstawiał siebie jako strażnika porządku sejmowego i prawa do wypowiedzenia się na forum publicznym. Odniósł się do prośby reprezentanta województwa lubelskiego Wojciecha Suchodolskiego i podobnie jak przedmówca domagał się prezentacji *Zaświadczenia Rady* zgłoszonego przez posła czernihowskiego Kajetana Kurdwanowskiego (klienta hetmana wielkiego koronnego Franciszka Ksawerego Branickiego). Procedurę tę próbował uniemożliwić biskup smoleński Gabriel Wodziński. Działanie generała ziem podolskich było postępowaniem celowym, konsekwentnym, obliczonym na zablokowanie udzielenia ab-

³⁶ Ibidem, s. 119; A. STROYNOWSKI, *Walory Szkoły Rycerskiej w opinii sejmowej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Rocznik Polsko-Ukraiński”, t. 17: 2015, s. 19; M. GONERA, op. cit., s. 100–101.

³⁷ Sesja XVIII 19 X 1782, [in:] *Diariusz sejmiku*, s. 120; A. STROYNOWSKI, *Problem odrębności litewskiej na sejmach 1778–1786*, [in:] idem, *Wieczory sejmowe*, s. 34; idem, *Znaczenie alternaty*, s. 122, 126; M. GONERA, op. cit., s. 101. Jedną z przyczyn niechęci do obradowania na Litwie były wysokie koszty utrzymania, problemy komunikacyjne i lokalowe. Vide: Jerzy GORDZIEJEW, *Socjotopografia Grodna w XVIII wieku*, Toruń 2002, 44–45; M. GONERA, *Życie codzienne posła*, s. 127; Adam PERŁAKOWSKI, *Z sejmem czy bez sejmiku? Konflikt o prywatne żupy solne na sejmie 1718 roku*, „Studia Historyczne”, t. 59/2: 2016, s. 216; Natalia SŁIŻ, *Zamki grodzieńskie w II połowie XVIII wieku*, „Częstochowskie Teki Historyczne”, t. 6: 2016, s. 53–54.

solutorium magistraturze. Jego apel spotkał się ze sporym oddźwiękiem ze strony audytorium. Solidaryzowali się z nim posłowie podolscy Franciszek Pius Boreyko i A.P. Złotnicki oraz reprezentant ziemi mielnickiej Antoni Bądryński. Odmiennego zdania byli: poseł łomżyński A. Małachowski i poseł czerski Antoni Suffczyński, jednak ten ostatni dał się przekonać i projekt Kurdwanowskiego przeczytano³⁸.

Podczas tego posiedzenia generał ziem podolskich ponownie zabrał głos. Nawiązując do swojego wcześniejszego wystąpienia, prosił o nieblokowanie czytania *Zaświadczenia Rady* podanego przez biskupa poznańskiego Antoniego Okęckiego. Dokument został zaprezentowany. Spotkał się z falą krytyki ze strony opozycji magnackiej, gdyż znosił odpowiedzialność Rady Nieustającej za uwięzienie biskupa krakowskiego. Przeciwno jej zakwitowaniu wystąpili: ks. Czarторыski, poseł łomżyński A. Małachowski, poseł słonimski M. Szwykowski i poseł czernihowski Kajetan Mączyński³⁹. Poseł wileński w swoim kolejnym przemówieniu się nie akceptował także kształtu *Zaświadczenia* przedstawionego przez bp. G. Wodzińskiego. Prosił o jego korektę, poprzez dodanie informacji o przekroczeniu uprawnień przez Radę Nieustającą w kwestii biskupa krakowskiego. Rozprężeniu w sali sejmowej skutecznie zapobiegł marszałek sejmowy poprzez zarządzenie głosowania. W ten sposób Krasieński realizował także interesy stronnictwa regalistycznego. Generał ziem podolskich opowiedział się w czasie *turnum* za jego przyjęciem⁴⁰. Ostatecznie miażdżącą większością głosów zdecydowano o odrzuceniu dopisku posła czernihowskiego.

Kolejna sesja sejmowa następnego dnia stanowiła ważny akord w krytyce Rady Nieustającej. Książę Czarторыski występował na tym posiedzeniu w roli strażnika porządku sejmowego. Prosił, aby napływające do łaski marszałkow-

³⁸ Sesja XXI, 23 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 228–229; *Mowa Jaśnie Wielmożnego Antoniego Małachowskiego, sekretarza wielkiego koronnego 23 października 1782 miana*, [in:] *Zbiór mów*, nlb; „GW”, nr 85 z 23 X 1782. Największe oburzenie wywołał czytany wcześniej projekt zaświadczenia Rady zaprezentowany przez biskupa smoleńskiego G. Wodzińskiego, według którego Rada nie ponosiła odpowiedzialności za postępowanie kapituły krakowskiej, toteż nie było żadnych przeszkód do zaakceptowania jej działalności. Projekt posła czernihowskiego powtarzał zarzuty wobec Rady wysuwane przez opozycjonistów, stąd niemożliwym było w ich opinii udzielenie jej zakwitowania. Vide: J.U. NIEMCEWICZ, op. cit., s. 362–363; K. RUDNICKI, op. cit., s. 239; H. SCHMITT, op. cit., s. 78; A. STROYNOWSKI *Opozycja sejmowa*, s. 162–163; M. GONERA, *Działalność*, s. 102.

³⁹ Sesja XXI 23 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 230. Bp Okęcki był członkiem komisji badającej stan zdrowia bp. Sołtyka, która orzekła jego poważne zaburzenia psychiczne. Vide: H. DYM-NICKA-WOŁOSZYŃSKA, *Okęcki Antoni Onufry*, [in:] *PSB*, t. 23, Wrocław 1978, s. 568–561; K. BUCHOLC-SROGOSZ, *Postawa polityczna biskupa Antoniego Okęckiego na sejmach stanisławowskich*, [in:] *Wymiary tożsamości*, t. V: *Język-Religia-Tożsamość*, red. Grzegorz CYGAN i Elżbieta SKORUPSKA-RACZYŃSKA, Gorzów Wielkopolski 2011, s. 23–24; A. STROYNOWSKI, *Rola biskupów w obradach sejmów lat 1778–1786*, [in:] idem, *Wieczory sejmowe*, s. 161.

⁴⁰ Za odrzuceniem dodatku głosowało 30 senatorów, a za jego zamieszczeniem 6. Dopisek winien być uwzględniony zdaniem 36 posłów, a przeciwnego zdania było aż 136. Vide: Sesja XXII 24 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 270.

⁴⁰ Ibidem, s. 263; H. SCHMITT, op. cit., s. 80; K. RUDNICKI, op. cit., s. 237.

skiej zażalenia wobec magistratury były prezentowane płynnie, w porządku chronologicznym. Uspokoił również W. Suchodolskiego, iż takie rozwiązanie zapobiegnie nadmiernemu trawieniu czasu. Twierdził, że najlepszym rozwiązaniem będzie przedstawienie najważniejszych założeń *Zażaleń*. Jego propozycję poparli F.P. Boreyko i Antoni Mikołuski (poseł sandomierski). Ostatecznie jednak częściowo zmieniono temat i rozpoczęto dyskusję nad zakwitowaniem Departamentu Wojskowego⁴¹.

Asumpt do jego podjęcia dał Stanisław Kostka Potocki, wnosząc opracowany przez siebie projekt *Zaświadczenia*. Propozycja wywołała silne emocje i nową falę sprzeciwów wobec pracy magistratur. Merytoryczne stanowisko w tej sprawie zajął również ks. Czartoryski. Reprezentując program opozycji magnackiej, winą za postępowanie kapituły krakowskiej względem bp. K. Sołtyka konsekwentnie obarczał Radę Nieustającą i Departament Wojskowy. Ich autorytet w jego oczach podkopało pogwałcenie prawa kardynalnego: *captivabimus nisi iure victum* w stosunku do biskupa krakowskiego. Nie kontynuowano dyskusji na ten temat, gdyż marszałek sejmowy solwował sesję na 25 października⁴². Tego dnia generał ziem podolskich wypełnił także swoje obowiązki deputowanego do konstytucji, złożył bowiem w senacie opracowany w izbie poselskiej projekt granicy między polską Ukrainą a Rosją⁴³.

Rozpoczynając kolejne posiedzenie sejmowe, marszałek apelował o zgodne sejmowanie i rozpoczęcie dyskusji o kwestiach ekonomicznych, po czym P. Kiciński rozpoczął prezentację odroczonych⁴⁴ projektów ekonomicznych i granicznych. Taki porządek sesji pochwalił ks. A.K. Czartoryski. W dodatku prosił o ich niezwłoczne przyjęcie. Z jego opinią zgodzili się: A. Suffczyński i poseł łączycy Franciszek Jerzmanowski. Podobnie jak na poprzedniej sesji oponował W. Suchodolski – ostatecznie jednak wyraził zgodę i projekt jednogłośnie zatwierdzono⁴⁵.

Jednym z uprawnień poselskich była inicjatywa ustawodawcza. Z tego przywileju skorzystał również w tym dniu książę generał ziem podolskich. Oznajmił, iż w najbliższym czasie złoży projekt uregulowania podatku drogowego dla przewoźników, prosząc marszałka sejmowego o czas na jego prezentację – K. Krasieński wyraził zgodę (marszałek nie mógł odmówić posłowi głosu)⁴⁶.

⁴¹ Sesja XXII 24 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 263.

⁴² Ibidem, s. 278.

⁴³ Ibidem, s. 272.

⁴⁴ Do deliberacji trafił przeczytany dzień wcześniej projekt uregulowania granicy polsko-pruskiej. Kolejny zaś dotyczył uregulowania interesów majątkowych kasztelana krakowskiego Antoniego Barnaby Jabłonowskiego. Przeciwno przyjęciu tych projektów występował W. Suchodolski. Ostatecznie marszałek solwował sesję na następny dzień. Vide: Sesja XXIII 25 X 1782, [in:] ibidem, s. 277; Helena WERESZYCKA, *Jabłonowski Antoni Barnaba*, [in:] PSB, t. 10, Wrocław 1962–1764, s. 217.

⁴⁵ Sesja XXIV 26 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 278.

⁴⁶ Ibidem, s. 278; W. FILIPCZAK, *Stanisław August i Elżbieta Sapieżyna*, s. 65. Głównym założeniem zapowiadanego projektu było uregulowanie stosunków handlowych między Galicją

Kolejny raz w tym dniu chaosowi wkradającemu się w prace parlamentarne, z powodu licznych projektów, próbował zaradzić generał ziem podolskich. Tłumaczył sejmującym, iż niedopuszczalnym było przerywanie prezentacji wniesionych do łaski propozycji ustaw, a swoją dezaprobatę do ich treści można było wyrazić w czasie głosowania. Prosił o spokojne wysłuchanie projektu ekonomicznego wniesionego przez posła wileńskiego Radziwiłła⁴⁷. Perswazje ks. A.K. Czartoryskiego nie odniosły zamierzonego rezultatu, gdyż gro posłów, w tym: Felicjan Wierchlejski (poseł poznański) i F.P. Boreyko, domagało się przedstawienia treści *Zaświadczenia* Rady autorstwa S.K. Potockiego. W tej sytuacji zainterweniował marszałek sejmowy zapowiadając, iż sejmujący będą mogli zapoznać się z treścią rzeczzonego dokumentu na następnym posiedzeniu 28 października⁴⁸.

Zagajając kolejną sesję dwa dni później, marszałek sejmowy ponownie zaapelował o zgodne, efektywne sejmowanie i właściwe wykorzystanie czasu. Podał również tematykę sesji sejmowej, zapraszając słuchaczy do wysłuchania projektów, które kilka dni temu trafiły do deliberacji. Marszałkowska prośba nie spotkała się ze zrozumieniem ze strony audytorium. W dyskusję włączył się także ks. A.K. Czartoryski, broniąc swojego prawa do przedstawienia zapowiedzianego dwa dni wcześniej projektu. Na pierwszeństwo książęcego wniesienia wskazywał także marszałek sejmowy. Czynność tę blokował poseł krakowski Piotr Ożarowski, dopominając się prezentacji *Zaświadczenia* Rady opracowanego przez S.K. Potockiego. Zapewnienia K. Kasińskiego, iż zostanie on przedstawiony po rozstrzygnięciu kwestii opłat transportowych odniosły skutek i zaprezentowano w tym dniu propozycję generała ziem podolskich. Zdecydowano jednak o wzięciu jej w deliberację. Projekt przyjęto jednogłośnie 2 listopada⁴⁹.

Dalsza część sesji była zogniskowana na czytanie *Uchylenia Rezolucji Rady*. Obok S.K. Potockiego projekt⁵⁰ w tej sprawie przedstawił regalista, poseł nurski

a Rzeczpospolitą. Ks. A.K. Czartoryski realizował w ten sposób osobiste interesy, gdyż po I rozbiorze część jego dóbr znalazła się w zaborze austriackim. Vide: J. MICHAŁSKI, *Do dziejów stronnictwa austriackiego i polskiej polityki Austrii po I rozbiorze*, [in:] *Z dziejów wojny i polityki. Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dra Janusza Wołńskiego*, red. S. HABST i in. Warszawa 1964, s. 139–145; W. FILIPCZAK, *Sejm*, s. 30.

⁴⁷ Nie udało się zidentyfikować jego personaliów. W wykazie posłów na sejm, nie widnieje nazwisko „Radziwiłł” – vide: *Diariusz sejmu*, s. 3–5.

⁴⁸ Sesja XXIV 26 X 1782, [in:] ibidem, s. 280, 281. To także realizacja prawa do wypowiedzania się na forum publicznym. Vide: A. GRZEŚKOWIAK-KRZAWICZ, *O formę rządu czy rząd dusz? Publicystyka polityczna Sejmu Czteroletniego*, Gdańsk 2000, s. 15.

⁴⁹ VL, t. IX, s. 5; Sesja XXV 28 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 286, 288; „GW”, nr 82 z 30 X 1782; T. OSTROWSKI, op. cit., s. 288; W. FILIPCZAK, *Stanisław August i Elżbieta Sapieżyńska*, s. 64; M. GONERA, *Działalność*, s. 104; W ten sposób K. Kasiński nie tylko wypełniał marszałkowskie obowiązki, ale także reprezentował królewskie interesy.

⁵⁰ W projekcie przedstawionym przez Szczepana Zambrzyckiego podkreślano, iż kapituła krakowska i Departament Wojskowy postąpiły niezgodnie z literą prawa i przekroczyły uprawnienia. W związku z tym należał biskupowi krakowskiemu zwrócić wolność. Brak odpowiedzi na powtórną list hetm. Seweryna Rzewuskiego w obronie hierarchy, z żądaniem pociągnięcia win-

Szczepan Zambrzycki. W sali sejmowej zapanował chaos, gdyż posłowie spirali się o kolejność prezentacji dokumentów. Zainterweniował wówczas ks. A.K. Czaratoryski, po raz kolejny apelując o ich czytanie w porządku chronologicznym. Realizował w ten sposób interesy opozycji magnackiej, gdyż kilka dni wcześniej do łaski wpłynęło pismo autorstwa brata I. Potockiego. O pierwszeństwo zgłoszonego przez siebie projektu dopominał się, co zrozumiałe, S.K. Potocki. W podobnym duchu przemawiali F.P. Boreyko i P. Ożarowski. Pierwszeństwo projektowi Sz. Zambrzyckiego przydawał przedstawiciel ziemi nurskiej Adam Szydłowski. Ostatecznie przeczytano obie propozycje, począwszy od tej autorstwa Potockiego⁵¹.

Na następnym posiedzeniu znów pojawiły się problemy organizacyjne. Opozycjoniści magnacy nie ustawali w staraniach zablokowania projektu Zambrzyckiego. Zwolennikami poddania pod głosowanie jedynie *Uchylenia Rezolucji* opracowanej przez Stanisława Kostkę byli posłowie: podolski F.P. Boreyko oraz lubelski W. Suchodolski. Do wypowiedzi przedmówców odniósł się A.K. Czaratoryski, twierdząc, iż najpierw należy zdecydować o przyjęciu lub odrzuceniu projektu przedstawiciela województwa lubelskiego, gdyż on pierwszy został zgłoszony do łaski. Perswazje Czaratoryskiego nie odniosły rezultatu. O głosowanie nad swoimi propozycjami dopominali się projektodawcy⁵². Marszałek długo, bezskutecznie prosił o zgodę na głosowanie. Impas zakończył sam zainteresowany, poseł nurski, Sz. Zambrzycki, wycofując projekt z prośbą: „by po przyjęciu lub odrzuceniu projektu JW Lubelskiego już więcej nie mówić w materii krakowskiej”⁵³. Nazajutrz zaplanowano *turnum* nad projektem Stanisława Kostki.

Kolejna sesja przebiegała zgodnie z marszałkowskim planem. Po krótkim zajągnięciu rozpoczęto głosowanie nad pierwszym punktem projektu Potockiego. W czasie wotowania Adam Kazimierz Czaratoryski ponownie konsekwentnie i konstruktywnie potępił postępowanie kapituły krakowskiej względem biskupa

nych do odpowiedzialności, był wyrazem troski o dobro publiczne i spokój w kraju, a nie zamierzonym sposobem znieważenia wojskowego. W projekcie S.K. Potockiego także uwypuklano konieczność uwolnienia biskupa. Dodatkowo zapisano iż brak responsu na hetmańską epistolę stanowiło pogwałcenie prawa wolnego głosu. Vide: Sesja XXV 28 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 288–289; K. RUDNICKI, op. cit., 239; Krystyna MAKSYMOWICZ, *Seweryn Rzewuski w Nowej Familii (lata 1779–1788)*, „Pamiętnik Literacki”, t. 84/2: 1993, s. 142; A. STROYNOWSKI, *Opozycja*, s. 162–163; W. FILIPCZAK, *Sejmiki ziemi nurskiej w latach 1780–1786*, „Przegląd Nauk Historycznych”, t. 13/1: 2014, s. 35; M. GONERA, *Działalność*, s. 104.

⁵¹ Sesja XXV 28 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 283. Postawa posła Ożarowskiego (regalisty) była spowodowana rachubami politycznymi. Parlamentarzysta nie chciał konfliktu z opozycją – vide: Z. ZIELIŃSKA, *Ożarowski Piotr*, [in:] *PSB*, t. 24, Wrocław 1979, s. 673–678.

⁵² Sesja XXVI 29 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 305. Opozycjoniści odmawiali dokumentowi posła nurskiego statusu projektu, stosując w tym celu mało znaczące szczegóły, np. krój pisma czy sposób rozmieszczenia tekstu na karcie – vide: ibidem, s. 304. W rozprawie doktorskiej podałam błędną informację, jakoby ks. Czaratoryski zajął na tej sesji merytoryczne stanowisko w kwestii prezentowanych projektów – vide: M. GONERA, *Działalność*, s. 104.

⁵³ Sesja XXVI 29 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 312.

Sołtyka, wnosząc o jego uwolnienie. W ten sam sposób głosowali posłowie sandomierscy: Jan Nepomucen Zboiński i Antoni Lanckoroński, podolscy: Józef Starzyński i F.P. Boreyko, lubelski W. Suchodolski i nowogródzki W. Rzewuski. Za utrzymaniem *Rezolucji Rady* w tej sprawie opowiedzieli się posłowie: czerski A. Suffczyński, lubelski Ignacy Karniewski, inflanczy S. Rembieliński i Andrzej Dobiecki oraz poznański A. Gorzeński. Ostatecznie zarówno w senackim, jak i poselskim głosowaniu punkt upadł⁵⁴.

Głosowanie nad następnym ustępem projektu kontynuowano na sesji następnego dnia. Fragment dotyczył braku odpowiedzi Rady Nieustającej na ponowny list hetmana Seweryna Rzewuskiego w obronie bp. K. Sołtyka. Procedura nie przebiegała jednak płynnie. Sformułowanie propozycji do *turnum* blokował K. Kurdwanowski, stronnik hetmana F.K. Branickiego, domagając się przeczytania mowy I. Potockiego⁵⁵ ogłoszonej na sesji Rady 12 marca 1782. Poparli go: poseł starodubowski J. Horain, nowogródzki W. Rzewuski i wołkowyski Aleksander Brzostowski. Porządek w dyskusji próbował razem z marszałkiem dwukrotnie zaprowadzić ks. A.K. Czartoryski. Apelował do K. Kurdwanowskiego i sekundującego mu W. Suchodolskiego o rezygnację ze swych żądań, z obawy o utratę czasu. W podobnym duchu przemawiał A. Małachowski. Prośba generała ziem podolskich nie przyniosła pożądanego skutku i sekretarz sejmowy zapoznał audytorium z treścią wystąpienia I. Potockiego. Po zakończeniu lektury rozpoczęto głosowanie. W jego trakcie ks. Czartoryski opowiedział się za jego przyjęciem. Tak samo zagłosowali: I. Potocki i F.P. Boreyko. Rady Nieustającej bronili: A. Gorzeński, W. Rzewuski i S. Rembieliński. Ostatecznie ustęp odrzucono⁵⁶.

⁵⁴ Sesja XXVII 30 X 1782, [in:] ibidem, s. 315–319; W. FILIPCZAK, *Sejmiki ziemi czerskiej 1780–1786*, „Przegląd Nauk Historycznych”, R. IX/1: 2010, s. 155. Za uchyceniem rezolucji opowiedziało się w jawnym głosowaniu 38 posłów, za jej utrzymaniem zaś 131. Proporcje niewiele zmieniły się w czasie wotowania tajnego, gdyż wówczas projekt poparło 37 posłów, przeciwnych było 129. W senacie w głosowaniu jawnym za przyjęciem projektu opowiedziało się 8 senatorów, opozycyjne stanowisko zaprezentowało 46. W czasie głosowania tajnego za jego przyjęciem było 16, a przeciwko 38 senatorów. Vide: Sesja XXVII 30 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu 1782*, s. 320; Sesja tego dnia w senacie, [in:] ibidem, s. 433; M. GONERA, *Działalność*, s. 105–106.

⁵⁵ W swoim wystąpieniu I. Potocki pomstował na kapitułę krakowską i Departament Wojskowy. Oskarżał magistratury o złamanie prawa kardynalnego *neminem captivabimus nisi iure victum* względem bp. K. Sołtyka. Vide: Sesja XXVIII 31 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu 1782*, s. 404–406; Z. JANECEK, op. cit., s. 45.

⁵⁶ Sesja XXVIII 31 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu 1782*, s. 353. Był to także kolejny polityczny poleczek dla Departamentu Wojskowy, który odbierając władzę hetmanom, nie szanował prawa i doprowadził do sytuacji, w której praworządni Obywatele byli pozbawiani wolności. Vide: Z. ZIELIŃSKA, *Republikanizm spod znaku buławy. Publicystyka Seweryna Rzewuskiego z lat 1788–1790*, Warszawa 1988, s. 16–20; eadem, *Seweryn Rzewuski – pułapki republikanizmu*, [in:] *Bo insza jest rzecz zdradzać, insza dać się zdradzać, insza dać się zdradzić. Problem zdrady w Polsce przełomu XVIII i XIX wieku*, red. A. GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Warszawa 1995, s. 31–47; K. BUCHOLC-SROGOSZ, *Departament*, s. 19; M. GONERA, *Działalność*, s. 98. W gło-

Podczas kolejnego posiedzenia sejmowego rozpatrywano trzeci punkt *Uchylenia Rezolucji Rady* autorstwa S.K. Potockiego. Tematem wystąpienia ks. A.K. Czartoryskiego były sprawy organizacyjne. Poseł wileński wbrew obowiązującym przepisom *Porządku sejmowania* z 1768 r., prosił marszałka sejmowego o umożliwienie wzięcia udziału w głosowaniu spóźnionym posłom. Poparł go W. Suchodolski. Na takie rozwiązanie nie godzili się: A. Bądyński i A.P. Złotnicki. Perswazje generała ziem podolskich odniosły skutek i dodatkowe *turnum* przeprowadzono, ale nie udało się uratować projektu, na co liczyła opozycja⁵⁷.

Zagajając następną sesję po południu, marszałek przywołując autorytet przodków apelował o zgodne sejmowanie. Następnie przeczytano czwarty punkt projektu S.K. Potockiego i rozpoczęło głosowanie, w czasie którego ks. A.K. Czartoryski opowiedział się za jego przyjęciem. Zwolennikami takiego rozwiązania byli także posłowie: F.P. Boreyko, W. Rzewuski, A. Bądyński i Konstanty Janikowski (poseł łączycy). Opozycyjne stanowisko prezentowali: A. Suffczyński, A. Gorzeński i Stanisław Paweł Jabłonowski, przedstawiciel ziemi łączycykiej. Ostatecznie punkt został odrzucony⁵⁸.

sowaniu jawnym za przyjęciem tegoż ustępu było 36 posłów. Oponowało 128. W tajnym punkt spotkał się z aprobatą 35 głosujących. Odrzuciło go 125. W senacie za projektem opowiedziało się w głosowaniu tajnym i jawnym 5 senatorów. Oponowało 48, Sesja XXVIII, 31 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 353; Sesja dnia tegoż w senacie, [in:] ibidem, s. 363; K. RUDNICKI, op. cit., s. 240; M. GONERA, *Działalność*, s. 105. Regułą była wygrana w głosowaniach jawnych stronnictwa regalistycznego. Vide: W. FILIPCZAK, *Stanisław August i Elżbieta Sapieżyńska*, s. 65.

⁵⁷ Sesja XIX 2 XI 1782 ranna, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 363. W pierwszym głosowaniu jawnym i tajnym za projektem głosowało 15 posłów, a opozycyjne stanowisko zajęło 78. W drugim *turnum* za jego przyjęciem w głosowaniu jawnym opowiedziało się 15 posłów, a przeciwnego zdania było 77. W głosowaniu tajnym za jego wprowadzeniem optowało 23 posłów, a odmiennego zdania było 70. W senacie nie było dodatkowego głosowania. Za projektem w głosowaniu jawnym opowiedziało się 4 senatorów, a przeciwnego zdania było 44. W głosowaniu tajnym projekt poparło 5, a oponowało 43. Vide: Sesja XXIX 2 XI 1782 ranna, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 363; Sesja dnia tegoż w senacie, [in:] ibidem, s. 371; K. RUDNICKI, op. cit., s. 240; M. GONERA, *Działalność*, s. 99. Rzeczony punkt *Uchylenia Rezolucji Rady* stanowił krytykę przekroczenia kompetencji magistratury i wkraczania w zakres obowiązków sądów. Vide: K. BUCHOLC-SROGOSZ, *Departament*, s. 19; eadem, *Polityczne aspekty kontroli*, s. 94; M. GONERA, *Działalność*, s. 107. Działanie ks. A.K. Czartoryskiego było wypełnieniem planów opozycji, dążącej do zmiany zasad głosowania, tzn. wprowadzenia dwóch jawnych głosowań i jednego tajnego zamiast dotychczasowych jednego jawnego i tajnego. Vide: A. Stroynowski, *Opozycja*, s. 163.

⁵⁸ Sesja XXX 2 XI 1782 w izbie poselskiej po południu, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 391; K. RUDNICKI, op. cit., s. 240; W. FILIPCZAK, *Sejmiki ziemi czerskiej*, s. 155; M. GONERA, *Działalność*, s. 107. Ostatni punkt *Uchylenia Rezolucji Rady* dotyczył konieczności pociągnięcia kapituły i Departamentu Wojskowego do odpowiedzialności karnej. Nie godzono się także na zakwitowanie działalności magistratur. Vide: Sesja XXX 2 XI 1782 w izbie poselskiej po południu, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 376; M. GONERA, *Działalność*, s. 99. W czasie jawnego *turnum* za wprowadzeniem projektu w życie opowiedziało się 37 posłów. Opozycyjne stanowisko zajęło 129. Od głosu wstrzymał się poseł gnieźnieński Jan Nepomucen Dobrzycki. Podczas tajnego kreskowania wyniki nie uległy zmianom, gdyż projekt miał 35 zwolenników i 126 przeciwników. W senacie wyniki były tożsame w obu głosowaniach. Jego zwolennikami było 14 senatorów, a oponowało

Ostatnią sesją, w której ks. Czartoryski wziął aktywny udział, było posiedzenie 4 listopada. Tematem pierwszego przymówienia się posła wileńskiego w tym dniu była alternata sejmowa. Podobnie jak w października, apelował o przygotowanie obrad kolejnego sejmiku w Grodnie. Jego wystąpienie spotkało się z aplauzem posłów litewskich, ale nie spowodowało debaty. Książęca propozycja została wcielona w życie w 1784 r.⁵⁹

Kolejne wystąpienie ks. A.K. Czartoryskiego dotyczyło interesów majątkowych Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku”. Poseł wileński opowiedział się za zwrotem posiadłości magnata znajdujących się w zaborze rosyjskim. Żądanie książęce miało głęboki wydźwięk polityczny obliczony na zdobycie poparcia wojewody wileńskiego. Zwolennikami takiego rozwiązania byli: A. Małachowski, F.P. Boreyko i poseł braclawski Adam Moszczeński. Sprawa przeszła bez echa na tym sejmie⁶⁰.

Podsumowanie

Książę Adam Kazimierz Czartoryski miał na sejmie 1782 r. 23 wystąpienia – 1 mowę i 1 głos oraz 21 przymówień⁶¹, w czasie których zaprezentował swoje zdolności retoryczne. Niemal na każdej sesji celnie żonglował prawniczymi argumentami (*Porządek sejmowania 1768 roku* oraz prawo kardynalne *neminem captivabimus nisi iure victum*)⁶². Wywody retoryczne obfitowały w specjalistyczną leksykę parlamentarną – *absolutorium*, *konsyliarz*, *projekt*, *rezolucja* czy *turnum*⁶³. W zakresie erystyki stosował chwytty z autorytetu. Dogadzał próżności audytorium. Stylizował siebie na obrońcę bp. K. Sołtyka, używając chwytów z litości. Nie narzucał wprawdzie swojego sposobu rozumowania, lecz przywo-

44. Vide: Sesja XXX 2 XI 1782 w izbie poselskiej po południu, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 391; Sesja tego dnia w senacie, [in:] *ibidem*, s. 395; M. GONERA, *Działalność*, s. 107.

⁵⁹ Sesja XXXI 4 XI 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 294; M. GONERA, *Działalność*, s. 100; A. STROYNOWSKI, *Znaczenie alternaty*, s. 55.

⁶⁰ Sesja XXXI 4 XI 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 362, 366; J. MICHAŁSKI, *Od wrogości do przyjaźni. Czartoryscy wobec Karola Radziwiłła „Panie Kochanku”*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 11: 2000, s. 145–158; *idem*, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, „KH”, t. 106/4: 1999, s. 41; M. GONERA, *Działalność*, 100. Rekompensatę finansową Radziwiłłowie uzyskali na sejmie 1784 r. – 200 000 złp przez kolejne dwa lata. Vide: J. MICHAŁSKI, *Radziwiłł Karol Stanisław*, [in:] *PSB*, t. 30, Wrocław 1987, s. 260.

⁶¹ M. GONERA, *Działalność*, s. 109.

⁶² Sesja II 2 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 17; Sesja XVIII 19 X 1782, [in:] *ibidem*, s. 120; Sesja XXVIII 31 X 1782, [in:] *ibidem*, s. 353.

⁶³ Sesja XXVIII 31 X 1782, [in:] *ibidem*, s. 353; Sesja XIX 2 XI 1782 ranna, [in:] *ibidem*, s. 363. O słownictwie specjalistycznym wykorzystywanym w debacie parlamentarnej pisała Małgorzata DAWIDZIAK-KŁADOCZNA, *Językowe aspekty kultury politycznej Sejmu Wielkiego*, Częstochowa 2012, s. 178–180.

ływał myślenie życzeniowe bądź pozorne naradzanie się⁶⁴. Do swoich przedmówców odnosił się z należytym szacunkiem, używając tytułatury. Wskazywał także na ich zasługi dla dobra publicznego.

Jego wystąpienia zawierały także antyczny topos utraconego czasu w funkcji argumentu o intencji perswazyjnej. W związku z tym mowy generała ziem podolskich były krótkie: jedno bądź dwuzdaniowe. Cechował je brak makaronizmów.

Jak wynika z powyższych rozważań, poseł wileński był aktywnym parlamentarzystą na sejmie 1782 r. Tematem jego wystąpień była aktualna sytuacja polityczna oraz sposób prowadzenia obrad sejmowych. Księżę wzywał do respektowania regulaminu sejmowego, sprzeciwiając się nadmiernemu gadulstwu: (z wyjątkiem sesji XXIX 2 listopada, kiedy to skutecznie walczył o przeprowadzenie dodatkowego głosowania w nadziei na zmianę wyników) i oszczędności czasu. Mówił też o konieczności wypełnienia przepisów dotyczących alternaty laski i miejsca prac sejmowych.

W sali sejmowej był członkiem i reprezentantem interesów opozycji magnackiej. Bez pardonowo, konsekwentnie i konstruktywnie, stosując argumenty z istniejącego prawa, krytykował Radę Nieustającą i Departament Wojskowy, do czego asumpt dało postępowanie magistratur względem bp. K. Sołtyka. Podnosił, podobnie jak inni jej członkowie (np. S.K. Potocki, I. Potocki F.P. Boreyko, K. Kurdwanowski), niemożność udzielenia im absolutorium. Swoją dezaprobatę w tej kwestii wyrażał również w głosowaniach, w czasie których opowiadał się za przyjęciem wszystkich czterech punktów *Uchylenia Rezolucji Rady*. Jego działania odniosły częściowy skutek, gdyż nie zakwitowano⁶⁵ działalności Departamentu Wojskowego, a tylko całej Rady Nieustającej. Podejmował także działania mające na celu powiększenie szeregów stronnictwa opozycyjnego, dlatego bezskutecznie upominał się o zwrócenie ks. K.S. Radziwiłłowi „Panie Kochanku” zakordonowych dóbr.

Dbął również o interesy kierowanej przez siebie Szkoły Rycerskiej oraz jej absolwentów, bez rezultatu prosząc o zarezerwowanie im 1/3 miejsc w kawalerii narodowej.

Sumiennie wypełniał też obowiązki deputowanego do konstytucji. Wykazał również inicjatywę ustawodawczą, zgłaszając przyjęty jednogłośnie projekt *Drogowego dla furmanów*.

Jego wystąpienia sejmowe spotykały się z dużym oddźwiękiem ze strony grona poselskiego. Popleczników miał w osobach opozycjonistów: F.P. Boreyki, W. Suchodolskiego, S.K. Potockiego, S. Rembielińskiego, W. Rzewuskiego, A. Suffczyńskiego, A. Mikołuskiego, S.U. Niemcewicza, K. Moszczeńskiego i K. Kurdwanowskiego. Przeciwnie stanowisko zajmowali regaliści: K. Krasiński czy A. Małachowski.

⁶⁴ Sesja XVIII 19 X 1782, [in:] *Diariusz sejmu*, s. 120; Sesja XXVIII 31 X 1782, [in:] ibidem, s. 353; M. GONERA, *Działalność*, s. 248.

⁶⁵ „GW” nr 86 z 26 X 1782; M. ZALESKI, op. cit., s. 151.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Morstinów, rkps nr 25533196
Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Popielów, rkps nr 108.
Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Branickich z Suchej, rkps nr 5874.
Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk: rkps nr 01577.

Źródła drukowane

BERNOULLI Johann, *Podróż po Polsce* (1778), [in:] *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. i wstępem poprzedził W. ZAWADZKI, t. I, Łódź 1965, s. 227–476.
Dyariusz seymu ordynaryjnego warszawskiego sześciodzielnego roku pańskiego MDCCLXXXII w Warszawie w Drukarni Jego Królewskiej Mości, Warszawa 1782.
KARPIŃSKI Franciszek., *Historia mojego wieku i ludzi z którymi żyłem*, oprac. Roman SOBOL, Warszawa 1987.
KITOWICZ Jędrzej, *Pamiętniki, czyli Historia polska*, oprac. i wstępem poprzedziła Przemysława MATUSZEWSKA, komentarz Zofii LEWINÓWNY, Wrocław 2009.
NIEMCEWICZ Julian Ursyn, *Pamiętniki czasów moich*, oprac. i wstępem poprzedził J. DIHM, t. 1, Wrocław 1957.
PONIATOWSKI Stanisław August, *Pamiętniki Stanisława Augusta Poniatowskiego. Antologia*, oprac. Anna GRZEŚKOWIAK-KRAWAWICZ, Warszawa 2013.
Volumina Legum, Przedruk zbioru praw staraniem XX Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782, t. IX, Petersburg 1860.
ZALESKI Michał *Pamiętniki Michała Zaleskiego, senatora, wojewody Wielkiego Księstwa litewskiego i posła na Sejm Czteroletni*, Poznań 1849.
Zbiór mów różnych w czasie sześciodzielnego seymu roku 1782 mianych, Wilno 1782.

Prasa

„Gazeta Warszawska”, 25 IX 1782, nr 76; „Gazeta Warszawska”, 2 X 1782, nr 79; „Gazeta Warszawska”, 5 X 1782, nr 80; „Gazeta Warszawska”, 12 X 1782, nr 82; „Gazeta Warszawska”, 16 X 1782, nr 83; „Gazeta Warszawska”, „Gazeta Warszawska”, 19 X 1782, nr 84; „Gazeta Warszawska”, 23 X 1782, nr 85; „Gazeta Warszawska”, 26 X 1782, nr 86; „Gazeta Warszawska”, 30 X 1782, nr 88; „Gazeta Warszawska”, 6 XI 1782, nr 89; „Gazeta Warszawska”, 9 XI 1782, nr 90.
OSTROWSKI Teodor, *Poufne wieści z oświeconej Warszawy*, wyd. Roman KALETA, Wrocław 1972.

Opracowania

ALEKSANDROWSKA Elżbieta, *Na tropie autorstwa króla w „Monitorze,” „Pamiętnik Literacki”, t. LXXXII, 1991, z. 2, s. 184–196.*
ALEKSANDROWSKA Elżbieta, *W kręgu poezji zabawowej palacu Błękitnego. Nieznane wiersze Adama Kazimierza Czartoryskiego, Kaspra Rogalińskiego i Józefa Bielawskiego*, „Pamiętnik Literacki”, 1986, z. 1, s. 218–226.
ALEKSANDROWSKA Elżbieta, [rec.] J. Platt *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne (1770–1777). Zarys monografii pierwszego polskiego czasopisma literackiego, Gdańsk 1986*, „Pamiętnik Literacki”, t. LXXVIII, 1987, z. 4, s. 330–348.

- BEDNARUK Waldemar, *Narodziny Szkoły Rycerskiej*, [in:] *Szkoła Rycerska Kadetów Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej*, red. W. BEDNARUK, K. JASZCZUK, Lublin, TN KUL, 2016, s. 23–35.
- BUCHOLC-SROGOSZ Katarzyna, *Departament Wojskowy Rady Nieustającej w latach 1775–1789 i 1793–1794*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 2007.
- BUCHOLC-SROGOSZ Katarzyna, *Polityczne aspekty sejmowej kontroli Rady Nieustającej – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2012, nr 2, s. 81–100.
- BUCHOLC-SROGOSZ Katarzyna, *Postawa polityczna biskupa Antoniego Okęckiego na sejmach stanisławowskich*, [in:] *Wymiary tożsamości*, t. V: *Język – Religia – Tożsamość*, red. Grzegorz CYGAN i Elżbieta SKORUPSKA-RACZYŃSKA, Gorzów Wielkopolski, Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, 2011, s. 17–31.
- BUCHOLC-SROGOSZ Katarzyna, *Poszerzenie kompetencji Rady Nieustającej na sejmie 1776*, „Teki Sejmowe”, 2011, nr 2, s. 71–85.
- BUCHOLC-SROGOSZ Katarzyna, *Senat stanisławowski w historiografii polskiej*, Częstochowa, AJD, 2015.
- BUCHOLC-SROGOSZ Katarzyna, *Stan badań nad parlamentaryzmem polskim doby rządów Rady Nieustającej. Potrzeba podjęcia szerszych badań nad funkcjonowaniem stronnictwa królewskiego*, „Teki Sejmowe”, 2010, nr 1, s. 93–106.
- BUTTERWICK Richard, *Polska rewolucja a Kościół Katolicki 1788–1792*, przekład z języka angielskiego Marek Ugniewski, Kraków, ARCANA, 2012.
- BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI Richard, *Jak pisać o dziejach sejmów Rady Nieustającej? W związku z książką Adama Danilczyka o sejmie 1786 roku*, „KH”, 2012, z. 3, s. 568–591.
- CZAJA Aleksander, *Między tronem, buławą, a dworem petersburskim. Z dziejów Rady Nieustającej, 1786–1789*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.
- CZEPPE Maria, *Kanonik pułkownikiem, czyli ksiądz rotmistrz Ksiądz Maciej Kajetan Soltyk*, „Napis”, 2002, z. VIII, s. 79–89.
- CZEPPE Maria, *Soltyk Kajetan*, [in:] PSB, t. XL, Warszawa–Kraków 2001, s. 386–406.
- CZEPPE Maria, ŚMIAŁOWSKI Józef, *Soltyk Maciej Kajetan*, [in:] PSB, t. XL, Warszawa–Kraków 2001, s. 404–406.
- DANILCZYK Adam, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa, Wydawnictwo NERITON, 2010.
- DAWIDZIAK-KŁADOCZNA Małgorzata, *Językowe aspekty kultury politycznej Sejmu Wielkiego*, Częstochowa, Wydawnictwo AJD, 2012.
- DEMBIŃSKI Bronisław, *Książe Adam Czartoryski, generał ziem podolskich i jego działalność polityczna w latach 1780–1782*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, t. 37, 1932, z. 6, s. 33–39.
- DĘBICKI Ludwik, *Puławy (1762–1830): monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego*, t. I: *Czasy przedrozbiorowe*, Lwów, Nakład Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1887.
- DYMNICKA-WOŁOSZYŃSKA Hanna, *Małachowski Antoni*, [in:] PSB, t. XIX, Wrocław 1974, s. 388–389.
- DYMNICKA-WOŁOSZYŃSKA Hanna, *Okęcki Antoni Onufry*, [in:] PSB, t. XXIII, Wrocław 1978, s. 658–661.
- FILIPCZAK Witold, *Sejm 1778*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe „Semper”, 2000.
- FILIPCZAK Witold, *Sejmiki ziemi czerskiej 1780–1786*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2010, nr 1, s. 139–180.
- FILIPCZAK Witold, *Sejmiki ziemi liwskiej 1780–1786*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2018, nr 2, s. 123–153.
- FILIPCZAK Witold, *Sejmiki ziemi nurskiej 1780–1786*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2014, nr 1, s. 23–62.
- FILIPCZAK Witold, *Stanisław August i Elżbieta Sapieżyna. Spór wokół losów sejmu 1782*, [in:] *Władza i polityka w czasach nowożytnych*, red. Zbigniew Anusik, Łódź 2011, s. 53–72.

- FILIPCZAK Witold, *Uwagi o funkcjonowaniu „wolnych” sejmów okresu Rady Nieustającej 1778–1786*, [in:] *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii. Praca zbiorowa*, red. Jerzy BARDACH, przy współudziale Wandy STUDNIK, Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe 1995, s. 17–26.
- FILIPCZAK Witold, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012.
- FRĄCZYK Tadeusz, Adam Kazimierz Czartoryski. *Biografia literacka na tle przemian ideowych polskiego Oświecenia*, Kraków, Księgarnia Akademicka, 2012.
- GLUSZAK Michał, *Rada Nieustająca - badawcze osiągnięcia i perspektywy*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. XIX, 2016, s. 127–134.
- GOLIŃSKI Zbigniew [rec.], *Teatr polskiego Oświecenia. pod red. J. Kotta, Komedie Adam Kazimierz Czartoryski, oprac. Z. Zahrajówna*, „Pamiętnik Literacki”, 1957, z. 1, s. 181–185.
- GONERA Marzena *Działalność parlamentarna Adama Kazimierza Czartoryskiego. Praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. zw. A. Stroynowskiego*, Częstochowa 2017.
- GONERA Marzena, *Życie codzienne posła w epoce stanisławowskiej*, [in:] *Miedzy prawdą, a zwątpieniem. W poszukiwaniu obrazu przeszłości*, red. Robert MAJZNER i Łukasz CHOLEWIŃSKI, Częstochowa, AJD, 2014, s. 125–138.
- GORDZIEJEW Jerzy, *Socjotopografia Grodna w XVIII wieku*, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002.
- GROCHULSKA Barbara, *Potocki Stanisław Kostka*, [in:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVIII, Wrocław 1984–1985, s. 158–170.
- GRZEŚKOWIAK-KRAWAWICZ Anna, *O formę rządu czy rząd dusz? Publicystyka polityczna Sejmu Czteroletniego*, Gdańsk, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, 2000.
- GRZYBOWSKI Michał Marian, *Pochodzenie, młodość i początki kariery Michała Jerzego Poniatowskiego*, „Studia Płockie”, 1974, z. 2, s. 233–240.
- JANECZEK Zdzisław, *Ignacy Potocki. Marszałek wielki litewski (1750–1809)*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1992.
- JURGAITIS Robertas, *Gdzie odbywały się obrady sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2017, nr 2, s. 245–260.
- Monika JUSUPOVIĆ, *Działalność Adama Kazimierza Czartoryskiego na początku Sejmu Czteroletniego*, „KH”, 2009, z. 3, s. 35–70.
- Prawa Kardynalne (1768–1791)*, wyd. Zdzisław KACZMARZYK, Poznań, Księgarnia Akademicka w Poznaniu 1947.
- KĄDZIELA Łukasz, *Sapieha Kazimierz Nestor*, [in:] PSB, t. XXXV, Warszawa 1994, s. 52–65.
- KONOPCZYŃSKI Władysław, *Branicki Franciszek Ksawery*, [in:] PSB, t. II, Kraków 1936, s. 398–401.
- KONOPCZYŃSKI Władysław, *Czartoryski Michał Fryderyk*, [in:] *Czartoryscy: trzydzieści sześć żywiciorysów*, Kraków, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1938, s. 42–64.
- KONOPCZYŃSKI Władysław, *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*, Kraków, Polska Akademia Umiejętności, 1917.
- KONOPCZYŃSKI Władysław, *Pierwszy rozbiór Polski*, Kraków, ARCANA, 2010.
- KURDYBACHA Łukasz, *Dzieje Kodeksu Andrzeja Zamoyskiego*, Kraków, „Czytelnik”, 1951.
- KUTRZEBA Stanisław, *Skład sejmu polskiego 1493–1793*, „PH”, 1906, z. 1, s. 43–76.
- LEŚNODORSKI Bogusław, *Dzieło Sejmu Czteroletniego*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1951.
- MAKSIMOWICZ Krystyna, *Seweryn Rzewuski w Nowej Familii (lata 1779–1788)*, „Pamiętnik Literacki”, 1993, z. 2, s. 135–166.
- MICHAŁSKI Jerzy, *Do dziejów stronnictwa austriackiego i polskiej polityki Austrii po I rozbiorze*, [in:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dra Janusza Wołńskiego*, red. S. HABST i in. Warszawa 1964, s. 145–153.

- MICHALSKI Jerzy, [rec.] Łukasz KYRDYBACHA, *Dzieje Kodeksu Andrzeja Zamoyskiego*, Kraków 1951, „PH”, t. 42, 1951, s. 444–451.
- MICHALSKI Jerzy, *Lubomirski Stanisław*, [in:] PSB, t. XVIII, Wrocław 1978, s. 53–56.
- MICHALSKI Jerzy, *Od wrogości do przyjaźni. Czartoryscy wobec Karola Radziwiłła „Panie Kochanku”*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. XI, 2000, s. 145–158.
- MICHALSKI Jerzy, *Początki opozycyjnej działalności Franciszka Ksawerego Branickiego*, „KH”, 2006, nr 2, s. 75–131.
- MICHALSKI Jerzy, *Radziwiłł Karol Stanisław*, [in:] PSB, t. XXX, Wrocław 1987, s. 248–262.
- MICHALSKI Jerzy, *Sarmatyzm a europeizacja Polski*, [in:] J. MICHALSKI, *Studia Historyczne w XVIII i XIX wieku*, t. II: *Ideologia, nauka, historiografia*, Warszawa, Wydawnictwo STENTOR, 2007, s. 7–37.
- MICHALSKI Jerzy, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, „KH”, 1999, z. 4, s. 21–72.
- MROZOWSKA Kamila, *Komisja Edukacji Narodowej (1773–1794)*, Warszawa–Kraków 1973.
- MROZOWSKA Kamila, *Szkoła Rycerska Stanisława Augusta Poniatowskiego (1765–1794)*, Wrocław 1961.
- OLSZEWSKI Piotr, *Kanclerz Jacek Nałęcz Małachowski (1737–1821)*, Kielce, Agencja „JP” s.c., 2013.
- PERŁAKOWSKI Adam, *Z sejmem czy bez sejmu? Konflikt o prywatne żupy solne na sejmie 1718 roku*, „Studia Historyczne”, 2016, z. 2, s. 215–231.
- PILATOWICZ Józef, [rec.] *Szkoła Rycerska Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej*, red. Waldemar BEDNARUK i K. JASZCZUK, Lublin 2016, „Historia i Świat”, 2017, nr 6, s. 195–209.
- PLATT Julian, *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne (1770–1777). Zarys monografii pierwszego polskiego czasopisma literackiego*, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 1986.
- RADWAŃSKI Zbigniew, *Prawa kardynalne w Polsce*, Poznań, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1952.
- ROSTWOROWSKI Emanuel, *Mierzejewski Józef Wojciech*, [in:] PSB, t. XXI, Wrocław 1976, s. 12–15.
- RUDNICKI Kazimierz *Biskup Kajetan Sołtyk (1715–1788)*, Kraków, Drukarnia W.L. Anczyca i Spółki, 1906.
- SAWICKI Robert, *Dzieje Szkoły Rycerskiej – Korpusu Kadetów w latach 1765–1794*, Warszawa 2015.
- SCHMITT Henryk, *Dzieje Polski XVIII i XIX wieku osnowane na przeważanie nie wydanych dotąd źródlach*, t. II–III, Kraków 1867.
- SCHRAMM Tomasz, *Senat I Rzeczypospolitej – geneza, skład i kompetencje*, [in:] *Senat w tradycji i praktyce Rzeczypospolitej*, Warszawa, Kancelaria Sejmu, 2013.
- SKAŁKOWSKI Adam M., *O cześć polskiego imienia*, Lwów 1908.
- SLIZ Natalia, *Zamki grodzieńskie w II połowie XVIII wieku*, „Częstochowskie Teki Historyczne”, t. VI, 2016, s. 51–90.
- STANEK Wojciech, *Konfederacja sejmowa z roku 1776 jako narzędzie zamachu stanu*, „Acta Universitatis Lodzensis. Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, 1993, z. 259, s. 125–148.
- STROYNOWSKI Andrzej, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej: studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Studiów Międzynarodowych 2005.
- STROYNOWSKI Andrzej, *O oratorstwie politycznym sejmów stanisławowskich*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2006, nr 1, s. 185–209.
- STROYNOWSKI Andrzej, *Patriotyczne wystąpienia opozycji na sejmie 1778 roku*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, 1984, z. 19, s. 173–180.
- STROYNOWSKI Andrzej, *Pierwszy wolny sejm stanisławowski 1778 (główne problemy obrad)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1990, z. 37, s. 35–65.

- STROYNOWSKI Andrzej, *Problem oratorstwa sejmowego czasów stanisławowskich*, „Częstochowskie Teki Historyczne”, t. 1, 2010, s. 79–91.
- STROYNOWSKI Andrzej, *Przyczyny odrzucenia kodeksu Zamoyskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1984, z. 1–2, s. 187–198.
- STROYNOWSKI Andrzej, *Rola elity w życiu parlamentarnym epoki stanisławowskiej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, 1985, z. 22, s. 45–60.
- STROYNOWSKI Andrzej, *Sejmowa opozycja antykrólewska w czasie rządów Rady Nieustającej (Kryteria klasyfikacji)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, 1984, z. 18, s. 17–26.
- STROYNOWSKI Andrzej, *Walory Szkoły Rycerskiej w opinii sejmowej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Rocznik Polsko-Ukraiński”, t. XVII, 2015, s. 11–28.
- STROYNOWSKI Andrzej, *Wieczory sejmowe. Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa, Wydawnictwo AJD 2013.
- STROYNOWSKI Andrzej, *Znaczenie alternatywy sejmów dla Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2018, nr 1, s. 121–142.
- SZCZYGIELSKI Wacław, *Krasiński Kazimierz*, [in:] PSB, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 184–186.
- SZCZYGIELSKI Wacław *Ośniatowski Jan*, [in:] PSB, t. XXIV, Wrocław–Warszawa 1979, s. 618.
- WANICZKÓWNA Helena, *Czartoryski Adam Kazimierz*, [in:] PSB, t. IV, Kraków 1938, s. 249–257.
- WERESZYCKA, *Jabłonowski Antoni Barnaba*, [in:] PSB, t. X, Wrocław 1962–1764, s. 216–218.
- WOLSKA Barbara, *O mentekaptacji księcia biskupa Sołtyka*, www.wilanow_palac.pl.
- WOŁOZYŃSKA Zofia, *Adam Kazimierz Czartoryski*, [in:] *Pisarze polskiego Oświecenia*, t. I, red. Teresa KOSTKIEWICZOWA i Zbigniew GOLIŃSKI, Warszawa 1992, s. 399–411.
- ZAJĄC Paweł, *Giovanni Andrea Archetti i Stanisław August Poniatowski. Obraz króla i relacji w depeszach nuncjusza do sekretariatu stanu stolicy apostolskiej*, „KH”, 2016, nr 2, s. 279–311.
- ZIELIŃSKA Ewa, *Otto Magnus Stackelberg wobec planów skonfederowania sejmu. Przyczynek do polityki rosyjskiej przed Sejmem Wielkim*, „KH”, 2004, z. 3, s. 73–87.
- ZIELIŃSKA Zofia, *Ożarowski Piotr*, [in:] PSB, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 673–678.
- ZIELIŃSKA Zofia, *Poniatowski Michał Jerzy*, [in:] PSB, t. XXVII, Wrocław 1982–1983, s. 455–471.
- ZIELIŃSKA Zofia, *Potocki Roman Ignacy*, [in:] PSB, t. XXVIII, Wrocław 1984–1985, s. 1–17.
- ZIELIŃSKA Zofia, *Republikanizm spod znaku buławy. Publicystyka Seweryna Rzewuskiego z lat 1788–1790*, Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1988.
- ZIELIŃSKA Zofia, *Rzewuski Seweryn*, [in:] PSB, t. XXXIV, Wrocław 1992–1993, s. 138–152.
- ZIELIŃSKA Zofia, *Sapieha Michał Aleksander*, [in:] PSB, t. XXXIV, Wrocław 1992–1993, s. 565–569.
- ZIELIŃSKA Zofia, *Seweryn Rzewuski- pułapki republikanizmu*, [in:] *Bo insza jest rzecz zdradzać, insza dać się zdradzać, insza dać się zdradzić. Problem zdrady w Polsce przełomu XVIII i XIX wieku: praca zbiorowa*, red. Anna GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, 1995, s. 31–47.
- ZIÓLEK Ewa M, *Biskupi senatorowie wobec reform Sejmu Czteroletniego*, Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2008.

Adam Kazimierz Czartoryski parliamentary activity and elocution during the Sejm of 1782

Summary

The purpose of this article was the presentation of Adam Kazimierz Czartoryski's political activity during the Sejm of 1782. These considerations were concentrated on the answer of the following questions: Was Czartoryski effective policies? What kind of views did General Earth Podolian have in the most important issues, which were discussed during parliamentary sessions? and how did listeners react to his speeches? Equally important issue was way of argumentation, therefore the author indicated the most important traits of Prince's elocution.

The main sources are session diary of the Sejm 1782, speak parliamentary collection, newspapers such as "Gazeta Warszawska" and memories. What is more, the author took advantage of the method of historical analysis.

Keywords: political activity, magnate opposition, bishop Kajetan Sołtyk, Permanent council, elocution.